

Marx'ın ekoloji anlayışı ve ekolojik kriz (3): Marx'ın ekoloji anlayışının siyasi içerimleri

Volkan Sakarya

Yazı dizisinin birinci yazısında¹ Marx'ın ekoloji anlayışının felsefi temellerini inceledik. Bu kapsamda ilk olarak insan-doğa alışverişi kapsamında doğanın insan etkinliğinden bağımsız bir içerik olarak var olmasına karşılık, insanın emek dolayımıyla doğayı biçimsel anlamda tarihsel olarak dönüştürdüğünü savunduk. Bu dönüşümler toplumun doğal temellerini sarstığında ise toplumun doğanın kendisinden aldığı öç vakalarıyla karşılaştığını vurguladık. Bu kapsamda Marx'ın doğa-doğa, insan-doğa ile insan-insan ilişkilerinin karşılıklı evrimine dair diyalektik kavrayışı üzerinden (zorunlu) emeğin birinci dereceden bir dolayım olarak gayri-iradi sosyal iş bölümünden türeyen ikinci dereceden dolayımın oluşmasına vesile olduğu tarihsel süreci ele aldık. Bu sürecin insanı nasıl emeğinin ürününe, emek sürecine, birbirlerine ve kendi türsel özelliklerine ve dolayısıyla doğaya da yabancılaştırdığını ve bu yabancılaşmanın meta ve sermaye fetişizminde nasıl somutlaştığını gösterdik. Bu yazımızda son olarak söz konusu yabancılaşma sürecini yaratan tarihsel koşulların nasıl aynı zamanda bu süreci tersine çevirmenin de nesnel imkânını yarattığını inceledik. Bu çerçevede insanın doğa üzerinde kontrol sağladıkça toplum, toplum üzerinde kontrol sağladıkça doğa üzerinde egemen olabileceği ve bu suretle

¹ “Marx'ın ekoloji anlayışı ve ekolojik kriz” adlı yazı dizimizin ilk yazısı “Marx'ın ekoloji anlayışının felsefi temelleri” elinizdeki derginin 39-40. sayısında yayımlanmıştır.

yabancılaşmayı tarihsel olarak sona erdirebileceği Marx'ın komünizm tasarımının ekolojik açıdan önemini tartıştık.

Yazı dizisinin ikinci yazısında² Marx'ın ekonomi politik eleştirisi üzerinden içinde bulunduğumuz ekolojik krizin iktisadi temellerini inceledik. Marx'ın kapitalizmde üretici güçler ve üretim ilişkileri arasında cereyan eden çelişki ve kapitalizmin bu çelişkiye dayanan tarihsel krizine dair kavramsallaştırmasının doğal üretici güçleri de içerdiğini ve ekolojik krizin kapitalizmin zaten var olan çelişkilerini katmerlendirdiğini dile getirdik. İlk yazımızla uyumlu bir biçimde, doğa-toplum ilişkisinin evrensel anlamda ilk defa kapitalist üretim tarzında diyalektik olarak bir içerik-biçim ilişkisi oluşturduğunu ve karşılıklı etkileşimleri içerisinde ikisi arasındaki çelişkinin kendini çevresel dışsallıklar olarak gösterdiğini savunduk. Çevresel dışsallıkların bu açıdan hem ekolojik hem de ekonomik maliyetleriyle bir bütün olarak doğayı ve toplumu yıkıma sürüklediğini ve söz konusu dışsallıkların piyasa yöntemleriyle kapitalizm dâhilinde neden içselleştirilemediğini tartıştık. Bu çerçevede sermayenin doğayı bedava mülk edinmesinin hem söz konusu dışsallıkların oluşmasının hem de içselleştirilememesinin temel nedeni olduğunu öne sürdük. Daha sonra Marx'ın *Kapital*'inin üzerine inşa edildiği temel soyutlama düzeyleri bağlamında çevresel dışsallıklar ve kapitalizmin eğilimleri arasındaki ilişkiyi saptamaya çalıştık. Sonuç olarak kapitalizmde birbirlerini büyüyen ölçeklerde üreten ekolojik-ekonomik kriz sarmalının ihtiyaç için kullanım değeri üretimi ile kâr için değer üretimi arasındaki çelişkinin en somut ifadesi olduğunu gördük.

Bu yazımızda Marx'ın ekoloji anlayışının siyasi içerimlerini inceleyeceğiz. Bu incelemeyi yaparken birçok boyutu bulunan ekolojik krizin en önemli veçhesi olan iklim değişikliğine odaklanacağız. Yazının ilk bölümünde uluslararası bağlamda kimi denenmeye başlanmış kimi ise henüz tartışılan iklim değişimini önlemeye dönük temel kapitalist çözüm stratejilerini eleştireceğiz. Bu kapsamda yeşil Keynesçilik, karbon ticareti, karbon vergisi, jeomühendislik temelli yaklaşım ve Yeni Maltusçu yaklaşımları Marx'ın negatif ideoloji tanımlaması üzerinden eleştireceğiz ve bu yaklaşımların teorik anlamda iklim değişimi sorununun köklerini kavrayamadıklarını ve normatif anlamda sahte çözümler ürettiklerini göstermeye çalışacağız.

Yazının ikinci bölümünde ilk olarak kapitalizmin tarihsel misyonunun üretimi dünya ölçeğinde toplumsallaştırarak ve nesnel anlamda üretici güçleri sürekli geliştirerek komünizmin nesnel zeminini oluşturmak olduğunu savunacağız. Bu sayede ekolojik anlamda birleşik üreticilerin doğal koşulları dünya ölçeğinde denetleyebileceği gibi, kapitalist birikim yasaları nedeniyle hammadde ve enerji tasarrufunu mümkün kılamayan enerji verimliliği yüksek ve alternatif enerjilerden faydalanan teknolojilerle ve bilimin yardımıyla komünist üretim tarzında ekolojik anlamda sürdürülebilir nitel bir zenginlik yaratabileceğini öne süreceğiz. Bu çerçevede yazının devamında öznel anlamda kapitalizmin tarihsel misyonunun ise nitel ve nicel anlamda her defasında daha da güçlenerek ortaya çıkan proletaryanın kendi için bir sınıfa dönüşmesine ve doğayı mülk edinme yönünde politik bir mücadele yürütmesi-

2 "Marx'ın ekoloji anlayışı ve ekolojik kriz" adlı yazı dizimizin ikinci yazısı "Marx ve ekolojik krizin iktisadi temelleri" elinizdeki derginin 44. sayısında yayınlanmıştır.

ne olanak sağlaması olduğunu belirteceğiz. Sonrasında ekolojik krizin kısa vadede doğal koşullar ve bu koşullara etki eden sektörler üzerinde işçi kontrolünü acil bir zorunluluk haline getirdiğini belirteceğiz. Son olarak ise proleter mücadelenin mantıksal olarak varmak zorunda olduğu yere, komünist devrimin kolektif mülkiyet temelinde kent-kır ayrılığının ortadan kaldırıldığı rasyonel bir plan çerçevesinde doğayla ve birbirimizle olan ilişkilerimizi sürdürülebilir bir düzene oturttuğumuz zaman varabileceğimiz saptamasını yapacağız.

1) İklim değişikliğine dönük kapitalist çözüm stratejilerinin eleştirisi

Bu bölümde iklim değişikliğine dönük kapitalist çözüm stratejileri ve bu stratejilerin dayandıkları ideolojik öncülleri eleştireceğiz. Bu eleştirilerde Diana Stuart ve arkadaşlarının çalışmasını takip etmek suretiyle Marx ve Engels'in negatif ideoloji tanımlamalarını model alacağız.³ Bu çerçevede ideoloji kavramını sistemik çelişkilerin üstünü örten fikir ve pratikleri tanımlamak için kullanacağız. Marx ve Engels sosyal problemlerin ardında yanlış fikirlerin değil, çelişkili bir gerçeklik tarafından çarpıtılmış bir bilincin olduğunu göstermişlerdir. Bu anlamda ideoloji toplumsal yaşama dair çelişkileri görünmez kılan tasvirici, açıklayıcı ve normatif iddiaların açık veya örtülü bir biçimde sosyal düzene meşruiyet kazandırması ve doğallaştırması olgusuna denilir.⁴ Aşağıda iklim değişikliğine dönük kapitalist çözüm stratejilerinin ideolojik karakterlerini sergilemeye çalışacağız.

a) Yeşil (Çevresel) Keynesçilik

Yeşil Keynesçilik hem ekolojik hem de ekonomik krizi çözme iddiasıyla ortaya atılan bir çözüm stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeşil Keynesçi reçeteye göre devlet yeşil bir altyapı ve karbon salınımı düşük teknolojiler geliştirmek için harcamalar yapmalıdır. Bu sayede ekonomik anlamda devlet harcamaları çarpan etkisi yaratacaktır, yani devlet harcamalarından gelir elde edenler bu gelirlerle zincirleme biçimde ek harcamalar gerçekleştirecek ve ekonomiyi canlandıracaktır. İklim değişimiyle mücadele kapsamında ise Ar-Ge açısından uluslararası düzeyde rekabet çerçevesinde gelişecek karbon salınımı düşük teknolojilerin hâkimiyeti altında karbon salınımının azalacağı varsayılmaktadır.⁵

3 Yazının bu bölümünde büyük ölçüde Diana Stuart ve arkadaşlarının birlikte yazdıkları *İklim Değişikliği Çözümleri: Sermaye-İklim Çelişkisinin Ötesinde* isimli eserlerinden faydalanılmıştır. Söz konusu yazarlar başta kapitalist iklim değişimi çözüm stratejilerini Marx ve Engels'in negatif ideoloji tanımlamaları üzerinden okumaları olmak üzere, bazı çözüm stratejilerine yönelik eleştirilerimize doğrudan referans olmalarına karşılık, bazı çözüm stratejilerine yönelik eleştirilerimize de dolaylı olarak ilham kaynağı olmuşlardır. Yazarların çözüm önerisi olarak sundukları küçülme politikalarına dayalı post-kapitalist geçiş stratejilerine ise katılmamaktayız. Ayrıca bkz: Wayne Deluca, "Ecosocialist Critique Lacks a Concrete Program for Radical Change", 1.9.2020, <https://climateandcapitalism.com/2020/09/01/ecosocialist-critique-lacks-concrete-program/>.

4 Diana Stuart, Ryan Gunderson ve Brian Peterson, *Climate Change Solutions: Beyond Capital-Climate Contradiction*, University of Michigan Press, Ann Harbor, 2020, s. 8.

5 Bill Blackwater, "The Contradictions Of Environmental Keynesianism", 14.6.2012, <https://cli->

Yeşil Keynesçilik ekonomik anlamda kısa vadede emekçiler için bazı kazanımlar sağlayabilir, fakat uzun vadede hükümetlerin Keynesçi politikaları ekonomik krizin nedeni olan kâr oranlarının düşme eğilimini şiddetlendirecektir. Yapılacak devlet harcamalarının finansmanı kapsamında kapitalistlerin kârlarından yapılacak kesintiler kapitalistlerin yatırım motivasyonunu azaltacaktır. Sonuç olarak kapitalist üretim tarzı egemen olduğu sürece, bu, ekonomiyi canlandırmak için yapılan hükümet harcamalarının ekonomik toparlanmayı hızlandıracağı anlamına değil, geciktireceği anlamına gelecektir.⁶

Yeşil Keynesçilik iklim değişimine çözüm açısından ise söz konusu devlet harcamaları sonucu gelişeceğini varsaydığı yeşil bir altyapının inşası ve yeşil teknolojilere bel bağlamaktadır. Bir kere, yeşil bir altyapının inşasının ekonomik sorunları çözmesi için işçilere istihdam sağlanması ve işçilerin refah seviyesinin yükseltilmesi gerekir. Bunun için yapılacak altyapı çalışmalarının sürekli genişlemesi zorunluluğu da çevre sorunlarını yeniden yaratacak faktörlerden biridir.⁷ Üstelik Yeşil Yeni Anlaşma'nın (*Green New Deal*) iklim değişimine karşı en önemli kozu olarak gözüken yeşil teknolojilerin gelişimi de üretim sermayenin çarklarına bağımlıyken bir çözüm olamaz. Keza, yeşil teknolojiler iki yoldan gelişebilirler: Ya mevcut teknolojilerin enerji verimliliği yükseltilerek, ya da alternatif enerji kaynaklarından⁸ beslenen teknolojiler geliştirilerek. Fakat mevcut teknolojilerin enerji verimliliğini yükseltmek bir geri-tepme etkisi yaratmaktadır. Geri-tepme etkisi verimlilik artışlarının sağlayabileceği enerji tasarrufunun, toplam kaynak kullanımındaki artışlar nedeniyle gerçekleşmemesi olgusuna denir. Tersinden ifade edecek olursak, verimlilik artışlarına dayalı çevresel kazanımların tam olarak gerçekleştirilmesi, geri tepme etkisi olmadığı anlamına gelir.⁹ Oysa değer yasasının işleyiş mantığı gereği düşen enerji maliyetleri koşullarında sermayenin genişletilmiş ölçekte yeniden üretimi, ancak ve ancak değeri azalan birim kullanım değerlerinden daha fazla üretilmesi ve dolayısıyla daha fazla enerji kullanılmasıyla mümkün olabilir. Bu nedenle kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde teknolojik anlamda enerji verimliliğinin yükselmesi paradoksal bir biçimde büyük bir geri tepme etkisi yaratmakta ve dolayısıyla daha çok enerji kullanılmasıyla sonuçlanmaktadır.

Alternatif enerji kaynaklarından beslenen teknolojiler geliştirmek ise enerji bumerang etkisi yaratmaktadır. Enerji bumerang etkisine göre fosil yakıtla üretilen enerjinin alternatif enerji kaynaklarıyla ikame edilmesi bire bir ikame ile so-

mateandcapitalism.com/2012/06/14/the-contradictions-of-environmental-keynesianism/.

6 Michael Roberts, "Keynes, the Profits Equation and the Marxist Multiplier", 13.6.2012, <https://thenextrecession.wordpress.com/2012/06/13/keynes-the-profits-equation-and-the-marxist-multiplier/>.

7 John McCollum, "Limits of the Green New Deal", 11.12.2019, <https://marxistsociology.org/2019/12/limits-of-the-green-new-deal/>.

8 Alternatif enerji kaynaklarının dışında nükleer enerji kullanımı da Yeşil Yeni Anlaşma kapsamında tartışılan konulardan biridir. Bkz: Jacqueline Toth, "Ocasio-Cortez: Green New Deal 'Leaves the Door Open' on Nuclear", 06.05.2019, <https://morningconsult.com/2019/05/06/ocasio-cortez-green-new-deal-leaves-door-open-nuclear/>.

9 Stuart, Gunderson ve Peterson, s. 24-25.

nuçlanmamakta ve toplam enerji kullanımının artışına neden olmaktadır.¹⁰ Enerji bumerang etkisinin ortaya çıkmasının arkasında da yukarıda bahsettiğimiz değer yasasının işleyiş mantığı altında gerçekleşen teknolojik gelişime dayalı genişletilmiş yeniden üretim zorunluluğu vardır. Ayrıca, alternatif enerji geliştirmenin, güneş panelleri üretilirken ortaya çıkan güçlü sera gazı emisyonlarının yanı sıra, hidroelektrik enerji için inşa edilen barajlarla ilişkili olarak ekosistemlerde neden olduğu bozulma ve biyokütle enerjisi üretiminde hava kirliliği sorunları gibi bir dizi başka çevresel etkiye sahip olduğunu belirtmek gerekir.¹¹

Sonuç olarak, yeşil Keynesçilik, kapitalizmin kendisini kendisinden nasıl kurabileceğine dair başarısız bir teoridir.¹² Bu çözüm stratejisinin hem büyümeyi teşvik edebileceğine hem de çevre dostu olabileceğine inanmak için hiçbir neden yoktur. Yeşil Keynesçilik ideolojik anlamda sonuçlarla nedenleri birbirine karıştırmak suretiyle kapitalizmin çelişkilerini gizlemektedir. Ekonomik anlamda sorun eksik tüketim değildir, sermayeye oranla kârların üretimi devam ettirmek konusunda yetersiz kalmasıdır. Kâr oranlarının düşmesi nedeniyle çıkan krizin sonucu eksik tüketimdir, tersi değil.¹³ Ekolojik anlamda ise devletin yeşil bir teknolojik altyapı oluşturmak için yapacağı yatırımın temelinde yatan varsayım iklim krizini üretim ilişkilerinden soyutlanmış bir şekilde yeşil olmayan teknolojilere bağlayan mantıktır. Oysa sorun o teknolojinin nasıl ve ne ölçüde kullanılacağını belirleyen sermayenin birikim mantığında, yani kapitalist üretim ilişkilerinde olduğundan, ister alternatif enerji kaynakları, isterse enerji verimliliğini yükselten teknolojilerdeki bir gelişme ne nicel ne de nitel anlamda kapitalist birikimin doğa üzerindeki tahribatını engelleyemez.¹⁴

b) Karbon ticareti

Karbon piyasaları, emisyonları sınırlandırarak ve emisyon birimlerinin ticaretini mümkün kılarak, sera gazı emisyonlarını minimum maliyetle azaltmayı amaçlamaktadır. Karbon ticareti kapsamında, daha fazla karbon emisyonuna sahip bir kirleticisi daha az karbon emisyonuna sahip bir kirleticiden anlaşma dâhilinde belirlenen üst sınırı aşmayacak şekilde daha fazla emisyon hakkını satın alabilir. Böylece daha fazla karbon emisyonu yapan kuruluşların karbon emisyon gereksinimlerini karşılayacağı ve karbon ticaret piyasasının ilk olarak en uygun maliyetli karbon azaltma yöntemlerinin kullanılmasıyla sonuçlanacağı savunulmaktadır.

Bu çerçevede karbon ticareti uygulamalarında merkezi bir otorite; şehir, eyalet, bölgesel, ulusal, uluslararası bir tavan veya üst sınır oluşturur ve bunun ötesinde sera gazı emisyonlarına izin verilmez. Zamanla, sera gazı üzerindeki tavan sözde

10 A.g.y., s. 27.

11 A.g.y., s. 27.

12 Helena Nicholson, "The Green New Deal: System Change or Saving the System", 17.05.2019, <https://www.socialist.net/the-green-new-deal-system-change-or-saving-the-system.htm>.

13 Sungur Savran, *Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı*, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 34.

14 Ayrıca bkz: Chen Xueming, *The Ecological Crisis and the Logic of Capital*, çev: Wu Lihuan ve Liu Baixiang, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2017, s. 182-187.

düşürülür ve emisyonlar azalır. Şirketler bu emisyon piyasasından daha fazla karbon emisyonu yayma hakkı elde etmek için ayrıcalıklar satın alabilir, satabilir veya ticaret yapabilir. Yayılan kirliliği önleme yerine, bir şirket piyasadan kredi satın alabilir ve istediği zaman kirletmeye devam edebilir.¹⁵

Karbon ticareti genel olarak ekolojik krizle mücadele kapsamında doğanın sermayeleştirilmesi projesinin iklim değişimiyle mücadele özelinde kendini gösterdiği stratejidir. John Bellamy Foster'a göre doğanın sermayeleştirilmesi projesinin ekonomik indirgemeci mantığının üç temel çelişkisi vardır. Bunlardan ilki kapitalizmin doğayı bir metaya indirgeme çabası doğa-toplum ilişkisinin evriminde belirli bir uğrak olan kapitalizmle geçmiş (pre-kapitalist) uğraklar arasındaki kopuşu görünmez kılmakta ve kapitalizmi doğallaştırmaktadır. Nitekim doğa söz konusu uğraklardan sadece kapitalist üretim tarzında salt toplumun ekonomik ihtiyaçlarının nesnesi olarak ele alınmış ve dolayısıyla insanlık doğaya yabancılaşmıştır. İkinci olarak bu ekonomik indirgemeci mantık doğayı bir fiyata indirgeyerek doğanın içsel değerini tanımamaktadır. Doğayı parçalarının toplamı olarak ele alan bu bakış açısı nitel birçok boyutu olan doğayı piyasa fiyatı üzerinden nicel parçalara bölmek suretiyle doğanın bütünsel işleyişini hesaba katmamaktadır. Üçüncü ve son olarak doğayı piyasalara entegre etmek doğanın sınırlı kaynaklarının yeniden üretimine dayalı ekolojik mantığına, sermayenin hiçbir sınır tanımayan ekonomik mantığına uygun davranmak uğruna aykırı hareket etmek anlamına gelir ve bu strateji kısa vadede olumlu sonuçlar yaratabilir izlenimi verse bile uzun vadede doğal tahribatı arttıracaktır. Bunun nedeni sorunun çevresel dışsallıkların piyasalar dâhilinde içselleştirilmemesi değil, doğanın ekolojik prensipler yerine gittikçe daha fazla parasal ilişkilerin hâkimiyetine girmesi olmasıdır.¹⁶

Diana Stuart ve arkadaşlarına göre karbon ticareti iklim değişimiyle mücadele kapsamında doğanın sermayeleştirilmesinin özel bir biçimi olarak dört çelişkidir. Bunlardan ilki karbon ticaretinin iklim değişiminin yapısal nedenlerini sürdürmesidir. Buna göre karbon ticareti iklim değişikliğiyle mücadele ederken sermaye birikimini sürdürmenin bir yolu olarak sermaye-doğa çelişkisini sürdürmekte, hatta derinleştirmektedir. Karbon piyasaları fosil yakıtlar ve karbon emisyonlarını özel değerlerin bir toplamı olarak -nicel anlamda- değerlendirirken bunların üretimin maddi koşulları üzerindeki olumsuz nitel etkilerini görmezlikten gelmektedirler. İkinci olarak karbon emisyonlarını piyasa dolayımı ile kontrol etmeye çalışmak engel, sürpriz ve risklere zemin hazırlamaktadır. Piyasalaşmanın neden olduğu dışsallıkları piyasayı daha da genişleterek ortadan kaldırmaya çalışmak yeni dışsallıkların oluşması riskini doğurmaktadır, yani karbon piyasaları mevcut olumsuz çevresel dışsallıkları ortadan kaldırmak bir yana yenilerinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Karbon iklim sistemlerinde doğrusal olmayan ilişkiler, geri bildirimler ve eşikler üzerinden kendini gösteren belirsizlikler nedeniyle bir karbon ticareti programı kapsamında güvenli karbon salınımı sınırı belirlenememekte

15 Duff Badgley ve Linda Averill, "An Inconvenient Truth: Carbon Trading Won't Stop Climate Change", Nisan 2009, <https://socialism.com/fs-article/an-inconvenient-truth-carbon-trading-wont-stop-climate-change/>.

16 Chen Xueming, s. 188-190.

ve bu durum ekolojik dengenin kurulmasına dair ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Üçüncü olarak karbon piyasaları alternatif çözüm stratejilerini engellemekte veya en azından geciktirmektedir. İnsan-doğa ilişkisini örgütlemenin alternatif yolları piyasa temelli çözüm stratejilerinin gölgesinde kalmaktadır. Dördüncü ve son olarak karbon piyasaları zaten yüksek kârlar elde eden büyük kapitalistlere yeni bir kâr kapısı açarak toplumsal eşitsizliği derinleştirmektedir.¹⁷

Karbon ticareti ideolojik anlamda meta fetişizmi ile maluldür. Karbon ticareti savunucularının insan-doğa ilişkisini organik bir bütünlük olarak değil şeyler arası herhangi bir ilişki olarak ele almasının ardında yatan yanılısama, bir görünüm olarak kapitalist dolaşıma odaklanan ekonomik indirgemeci bakış açıları ve bu bakış açısı nedeniyle üretim sürecinin doğal unsurlarının yeniden üretimlerinin koşullarını sağlamanın önemini görememeleridir. Karbon ticareti ideolojik olarak sermaye-doğa çelişmesini gizleyerek yeniden üreten ve dikkatleri gerçekçi çözüm olanaklarından uzaklaştıran bir çözüm stratejisidir.¹⁸

c) Karbon vergisi

Karbon vergisinde hükümetler karbon salınımı yapanların yayılımına neden oldukları her ton sera gazı emisyonu için ödemeleri gereken bir fiyat belirler ve işletmeciler ve tüketicilerin, vergiyi ödemekten kaçınmak için yakıtlarını değiştireceğini veya yeni teknolojileri benimsemek gibi adımlar atacağını varsayarlar.¹⁹

Karbon vergisi genellikle düz oranlı bir vergi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰ Bu nedenle daha az geliri olanlar daha yüksek geliri olanlara nazaran orantısız bir şekilde daha fazla ödeme yapmak durumunda kalırlar. Karbon vergisi kapsamında salınımına neden oldukları karbon açısından işletmelere ödemeleri için dayatılan fiyatlar kapitalistlerin maliyetlerini arttırdığı ölçüde kapitalistler bu masrafları fiyatlara yansıtarak başını proleterlerin çektiği tüketicilere yükleyebilmektedir. Üstelik bu vergiler yeşil bir değişimi başlatamamaktadır, çünkü proleterler için yeşil teknolojiler çok maliyetlidir, kapitalistler ise bu masrafları tüketicilere yansıtmak dışında kendilerine sağlanan sayısız vergi indirimi ve sübvansiyon sayesinde söz konusu karbon vergisi maliyetlerini karşılayabilmektedirler.²¹

17 Stuart, Gunderson ve Peterson, s. 41-44.

18 A.g.y., 45.

19 Center for Climate and Energy Solutions, "Carbon Tax Basics", <https://www.c2es.org/content/carbon-tax-basics/>.

20 James Hansen'in önerdiği ücret ve temettü planı klasik karbon vergisi planlarından farklıdır. Keza Hansen fosil yakıt şirketlerinden alınacak bir ücretten elde edilecek gelirin temettü olarak aydan aya bütünüyle nüfusa dağıtılacağı ve ücretlerin kademeli olarak artırılacağı bir çözüm stratejisi geliştirmiştir. Hansen'in savunduğu ücret ve temettü planının bir sistem değişikliği içermemesi başta olmak üzere tüm zayıflıklarına rağmen sosyalist bir geçiş programı kapsamında değerlendirilebilir değerlendirilemeyeceği solda tartışmalara vesile olmuştur. Keza biz bir geçiş programı kapsamında bile Hansen'in ücret ve temettü planının yerine ilerdeki bölümlerde ele alacağımız daha radikal taleplerin öne çıkartılması gerektiğini savunuyoruz.

21 Robert Fajber, "Carbon Taxes: A Solution to the Environmental Crisis?", 04.10.2013, <https://www.marxist.ca/article/carbon-taxes-a-solution-to-the-environmental-crisis>.

Karbon vergisi, kapitalizmi ve sermaye birikiminin kanunlarını ortadan kaldırmadan kişilerin ekonomik açıdan rasyonel davranarak yeşil teknolojilere yöneleceklerini varsaymaktadır. Bu varsayım doğru olsaydı bile yeşil teknolojiler, Yeşil Keynesçilik eleştirimizde gösterdiğimiz gibi sermaye birikiminin mantığı çerçevesinde ekoloji-dostu etkiler yaratamazlar. Kapitalistler kendilerinin neden olduğu iklim krizinin faturasını karbon vergisi üzerinden işçi sınıfına kesmeye çalışmakta, böylece sınıf ve çevre mücadelesi arasında yapay bir çatışmayı körüklemekte ve olası bir ittifak zeminini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

İdeolojik anlamda ele aldığımızda karbon vergisi, bireylerin karbon ayak izini²² azaltmaya dayalı bir strateji olarak onlara pratikte eşit sorumluluk yüklemek suretiyle toplumdaki sınıfsal ayrımları görünmez kılmaktadır. Nitekim emekçilerin tüketim sürecinde neden oldukları karbon salınımının sorumluluğu emekçilere değil, o tüketim araçlarını satarak kâr elde eden kapitalistlere aittir, çünkü neyin ne kadar üretileceğini belirleyen kapitalistlerdir ve emekçilerin kapitalist piyasa koşullarında seçim serbestisi oldukça kısıtlıdır. Karbon vergisi, karbon ayak izi azaltma stratejisi üzerinden sorumluluğu tüketicilere yükleyerek burjuvazinin iklim değişikliğindeki başat sorumluluğunu ve dolayısıyla sermaye-doğa çelişmesini gölgeleme çabası olarak görülebilir.

d) Jeomühendislik temelli yaklaşım

Jeomühendislik iklim değişiminin etkilerini azaltmak için geliştirilen teknoloji ve metodlar kümesine verilen genel ad olarak tanımlanmaktadır. Jeomühendislik güneş radyasyonu yönetimi ve karbondioksit giderimi olmak üzere iki farklı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Güneş radyasyonu yönetimi küresel sıcaklık artışını aynalar veya aerosollerle yansıtmak ve güneş ışınlarının etkisini kırmak suretiyle engellemeyi hedefler. Karbon jeomühendisliği kapsamında karbondioksit giderimi stratejileri ise karbonu okyanus veya yapay göllerde depolayarak atmosferdeki karbon miktarını azaltmayı amaçlamaktadır.²³

Söz konusu stratejilerden ilki olan güneş radyasyonu yönetimi hava durumunu, yağış düzenini ve dolayısıyla ekolojik ve tarımsal sistemleri olumsuz anlamda etkileme riskini barındırmaktadır. Bu Güney Amerika, Asya ve Afrika'da oluşabilecek bir kuraklık riski anlamına gelir ve bu riskin gerçekleşmesi halinde çok sayıda insan açlık tehdidiyle yüz yüze kalabilir. Bunun dışında aerosoller okyanus asitlenmesini engellemek hususunda hiçbir işe yaramadığı gibi, ozon tabakasındaki delinmeyi şiddetlendirme, asit yağmurlarında, hava kirliliğinde artışa sebep olma ve tahmin edilemeyecek birçok risk doğurabilir. Üstelik herhangi bir nedenle güneş radyasyonu yönetiminin uygulanmasına son verilmesi gerekirse, biriken emisyonlar küresel

²² Karbon ayak izi, bir ürün veya hizmetin üretiminden, kullanımından ve kullanım ömrünün sona ermesinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının toplam miktarıdır. Karbon ayak izi ideolojisi sınıfsal ayrımların üstünü örterek herkesin tükettikleri nedeniyle iklim krizinden sorumlu olduğu yanlışlamasına neden olmaktadır. Bkz: Matt Huber, "Five Principles of a Socialist Climate Politics", 16.08.2018, <https://www.the-trouble.com/content/2018/8/16/five-principals-of-a-socialist-climate-politics>.

²³ Stuart, Gunderson ve Peterson, s. 47-48.

ısınmayı daha da şiddetlendirecektir.²⁴ İkinci strateji olan karbon giderimi kapsamında uygulanabilecek bazı yöntemler ise karbon emisyonlarını azaltmak için karbon depolaması yapılacak çok toprak gerektirmektedir. Bu durum toprağın tarım için kullanımı ve karbon depolaması için kullanımı arasında bir rekabete neden olabilecek olması nedeniyle endişe yaratmaktadır.²⁵

Jeomühendisliği savunanlar bunu üç nedene dayandırmaktadır. Bunlardan ilki jeomühendislik teknolojilerinin insanın doğa üzerindeki hâkimiyetinin yeni bir aşaması olduğu iddiası, ikincisi söz konusu yöntemlerin maliyet verimliliği sağlayacağı iddiası ve son olarak bu yöntemlerin yeni ve kârlı yatırım alanları oluşturacağı iddiasıdır.²⁶ Jeomühendislik teknolojik anlamda “alkolizmle tedavi noktasında diyaliz yöntemine, obezite tedavisi kapsamında korse kullanımına veya alkollü araba kullanımına karşı arabaya dolgu malzemesi eklemeye benzetilmektedir.”²⁷ İkinci ve üçüncü gerekçeler ise mevcut fosil-yakıta dayalı kapitalist düzeni sürdürmek isteyenler tarafından desteklenmektedir.²⁸ Öne sürülen bütün gerekçelerin işaret ettiği üzere, jeomühendislik yöntemleri iklim değişimiyle mücadele kapsamında büyük çaplı değişimlerin yapılması gerektiğinin farkında olan fakat gerekli dönüşümü sosyal-yapısal anlamda sağlamaktan aciz bir toplumun ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İdeolojik eksende değerlendirdiğimizde Stuart ve arkadaşlarının belirttikleri üzere, jeomühendislik yöntemlerini savunanların argümanlarının iklim değişiminin ardındaki sermaye-doğa çelişkisinin üstünü örtmek suretiyle onun semptomlarını ortadan kaldırmaya dayanan ve içerdiği risklerle daha yıkıcı sonuçlar doğurmaya gebe bir stratejiyi savunduğunu görüyoruz.²⁹

Jeomühendislik iklim değişiminin kökeninde yatan sorunu, yani kapitalist üretim ilişkileri ve doğa arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmadan, kapitalist üretim ilişkileriyle doğa arasında uzlaştırıcı bir dolayım olarak savunulmaktadır. Bu strateji tek yanlı, ideolojik bir yaklaşımın ürünüdür, çünkü sorunu bütünlüğü içerisinde ele almamakta ve biyo-fiziksel terimlere hapsedmektedir. İklim değişimi sonuçları itibarıyla öncelikle biyofiziksel nitelikte olmasına karşın, nedenleri itibarıyla öncelikle sosyo-ekonomik niteliktedir. Üstelik yapılacak teknolojik müdahalelerin doğa gibi karmaşık ve çok belirleyenli bir sistemde daha da olumsuz yan-etkiler doğurabilmesi riski gayet yüksektir.

e) Yeni Maltusçuluk

Maltusçuluk yoksulluğun nüfusun doğal sınırların üstünde büyümesinden kaynaklandığını savunan ve normatif anlamda yoksullukla mücadele kapsamında izlenecek her politikanın doğal dengeler gereği daha da büyük bir yoksulluğa sebep olacağını savunan bir yaklaşımdır. Marx ve Engels Maltusçuluğa karşı yoksulluğun doğanın nüfusa dayattığı bir sınırdan dolayı değil, kapitalist üretim ilişkileri nede-

24 A.g.y., s. 51-52.

25 A.g.y., s. 54.

26 A.g.y., s. 55.

27 A.g.y., s. 56.

28 A.g.y., s. 56.

29 A.g.y., s. 62-63.

niyle oluştuğunu ve yoksulluğun doğal faktörler kadar sosyal faktörler tarafından da belirlendiğini gösterdiler. Marx ve Engels'e göre her ne kadar soyut bir olasılık olarak insan nüfusu önlemler alınmasını gerektirecek kadar artabilme olanağı taşıya bile, somut anlamda kapitalizmde yoksulluk sosyal ve tarihsel nedenlerle oluşmaktadır.³⁰

Yeni Maltusçuluk ise 1960 ve 1970'lerde çevre hareketi içerisinde dünyanın ve-rili kaynaklarıyla sınırlı bir nüfusu destekleyebileceği ve dünyadaki nüfus artışı ve çevresel değişim arasında pozitif bir nedensellik olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştır. İlk argüman sosyoekonomik faktörleri; yani toplumun üretim, bölüşüm, değişim ve tüketim ilişkilerini ve toplumun sınıflı yapısını göz ardı eden biyo-fiziksel bir indirgemeciliğe dayandığından dolayı kuşkuyla karşılanmıştır. İkinci argümanla ilgili olarak söylenebilecek şey ise Napoletano'nun belirttiği üzere insanlığın çevre üzerindeki olumsuz etkisinden sorumlu olanın nüfus değil, üretim fiyatlarını düşürmek için geliştirilen teknolojilerin, doğal sınırları göz önüne almayan kâr mantığıyla kullanılması olduğudur. Yeni Maltusçular teorinin bu yetersizliklerine karşı bu sefer nüfus yerine aşırı tüketim olgusunu merkezi sorun olarak tanımlamaya başlamışlardır.³¹

Kanaatimizce bu teorik revizyonun bir politik yansıması da küçülme politikaları olmuştur. Küçülme stratejisi çevre sorunlarının çözümünü küresel ölçekte tüketimi ve üretimi azaltma ve milli geliri bir gösterge olarak gelişmişliğin ve refahın bir ölçütü olmaktan çıkarma hedefine dayanmaktadır. John Bellamy Foster'ın belirttiği üzere küçülme teorisyenleri bir neden olarak sermaye birikimini değil, sadece onun bir sonucu olan büyüme kavramını hedef haline getirmektedir. Söz konusu perspektif sermaye-ücretli emek çelişmesini ortadan kaldırmadan sosyal demokrasi ile ehlileştirilmiş, doğayla uyumlu bir eko-kapitalizm yaratılabileceğini savunmaktadır. Oysa özellikle kriz ve durgunluk dönemlerinin neden olduğu küçülme koşullarında ne yapılması gerektiği konusunda küçülme savunucuları sessiz kalmaktadır. Küçülme teorisyenleri işsizlik sorununu, kullanım değeri üretimini merkeze alan sürdürülebilir sosyalist yöntemler yerine çalışma saatlerini kısaltmayı ve evrensel temel gelir hakkı gibi mekanizmaları devreye sokarak çözmeye çalışmak suretiyle sermaye birikimini sürdürme taraftarıdır. Fakat yalnızca vaat ettiği gelir ve boş zamanı sağlasa bile küçülme politikaları yabancılaşmış işi ortadan kaldırmak ihtiyacına cevap vermeyecektir. Her şeyin ötesinde çalışma saatleri azaltılırken ve herkese asgari bir gelir garanti ederken kapitalizmin varlığını nasıl sürdüreceği tam bir muammadır. Üstelik bir emperyalizm teorisinden yoksun küçülme teorisinin küresel kuzey ve güneye aynı reçeteyi dayatarak aralarındaki eşitsizliği nasıl gidereceği belirsizdir.³² Leigh Philips'e göre ise Yeni-Maltusçu kabuller üzerinden hareket eden küçülme teorisyenleri insan gelişiminin dayandığı ekosistemlerin işleyişine

30 Brian M. Napoletano, "Ecological Marxism Vs. Environmental Neo-Malthusianism: An Old Debate Continues", 30.04.2018, <https://climateandcapitalism.com/2018/04/30/ecological-marxism-vs-environmental-neo-malthusianism/>.

31 A.g.y.

32 John Bellamy Foster, "Capitalism and Degrowth: An Impossibility Theorem", 01.01.2011, <https://monthlyreview.org/2011/01/01/capitalism-and-degrowth-an-impossibility-theorem/>.

zarar vermeyen planlı sosyalist bir büyüme olanağını dışlayarak üç hata yapmaktadır: Sorunun gerçek kaynağı olan kapitalist üretim ilişkilerini serbest bırakmak, işçi sınıfına gezegen adına kemer sıkma politikaları dayatmak ve toplumsal ilerleme motivasyonunu ortadan kaldırmak.³³

İdeolojik anlamda yeni Maltusçu yaklaşımlar gayrimeşru bir biçimde ekolojik anlamda sosyal sınırları doğal sınırlarla birbirine karıştırarak sermaye-doğa çelişkinin üzerini örtmektedir. Marx ve Engels'in Malthus eleştirisinde belirttikleri gibi doğal sınırlar tarih aşırı anlamda mutlak değil tarihsel anlamda belirli bir teknolojik seviyede belirli bir sosyal organizasyon çerçevesinde göreceli bir anlam ifade eder.³⁴ Üstelik değişik sosyal sınıflar bu sınırlardan eşit bir biçimde etkilenmemektedir. Kapitalistler ekolojik sınırların doğurduğu kıtlığı en azından kısa vadede ekonomik fırsatlara çevirebilir sermaye birikimini devam ettirebilirken, aynı sınırlar proletarya için ise geçim sorununu bir hayatta kalma mücadelesine dönüştürmektedir. Oysa yeni Maltusçular'ın sınıflar karşısında görünürde tarafsız tavırları özü itibarıyla burjuva bir damardan beslenmektedir.

2) Komünizm, sınıf mücadelesi ve ekoloji

Bu bölümde kapitalizmin doğada yarattığı muazzam tahribatla birlikte, ekolojik bir toplum olarak komünizmin inşasını hem nesnel hem de öznel açılardan olanaklı kılan eğilimlere sahip olduğu fikri savunulacağı gibi, komünizmin insanlıkla doğa arasındaki tarihsel çelişkiyi nasıl ortadan kaldıırabileceğini de izah etmeye çalışacağız. Bu bağlamda konuyla ilgili Marksist literatürden faydalanarak, Marx'ın doğanın yıkımı pahasına anti-ekolojik ve sürdürülebilir olmayan bir büyüme politikasını savunduğu yönünde eleştirilere karşı bir cevap ortaya koymaya çalışacağız.

a) Kapitalizmin tarihsel misyonu ve ekoloji

Bazı Marx eleştirmenleri Marx'ın komünizm vizyonunu anti-ekolojik bir bolluk telâkkisi üzerine kurduğunu ve doğanın nesnel sınırlarını hiçe saydığını savunmaktadır:

Bu yoruma göre, Marx, kapitalizmde olsun komünizmde olsun, insani gelişmenin doğanın feda edilmesi pahasına olması gerektiğine inanmıştır (Benton 1989, McLaughlin 1990, Mingione 1993). Örneğin Löwy şunu iddia eder (1997): “Marx'ta üretici güçlerin gelişmesini ilerlemenin birincil vektörü saymaya, sanayi uygarlığına, öncelikle de onun doğayla olan yıkıcı ilişkisine karşı, eleştirellikten uzak hayırhah bir tutum benimsemeye yönelik bir eğilim vardır... Kapitalist üretim ilişkilerinin sınırlamaları bir kez ortadan kaldırıldığında, üretici güçlerin sınırsız biçimde gelişiğine ilişkin iyimser, ‘prometeusçu’ kavrayışı, her şeyden önce sermayenin üretim mantığının dünyanın ekolojik dengesine getirdiği tehdit açısından bakıldığında... bugün savunulabilir gibi değildir.”³⁵

33 Leigh Phillips, “The Degrowth Delusion”, 30.08.2019, <https://www.opendemocracy.net/en/ou-reconomy/degrowth-delusion/>.

34 Jonathan Hughes, *Ecology and Historical Materialism*, Cambridge University Press, 2000, s. 63.

35 Paul Burkett, *Marx ve Doğa: Al-Yeşil Bir Perspektif*, çev: Ercüment Özkaya, Ankara: Epos

Söz konusu eleştirmenlere göre Marx kapitalizmin doğayı insana boyun eğdirmeye olan eğilimini kutsamaktadır ve komünizmi kapitalizmin hazırladığı nesnel zemin üzerinde toplumsal üretici güçleri daha da geliştirip doğayı daha da acımasızca tahakküm altına alma hedefiyle benimsemiştir. Aşağıda bu eleştiriye karşı bir cevap vermeye çalışacağız.

Marx kapitalizmin tarihsel misyonunu yarattığı iki potansiyel koşul üzerinden ele almıştır. Bunlar üretimi dünya ölçeğinde ulusal ayrımları gereksiz kılacak şekilde toplumsallaştırmak ve üretici güçleri sınıf ayrımlarını gereksiz kılacak bir bolluk sağlayacak şekilde geliştirmektir. Fakat kapitalizm aynı zamanda yarattığı bu koşulların gerçekleşmesinin önünde en büyük engeldir, çünkü kapitalist üretim ilişkileri hem ulusların uluslararasılaşan üretim sürecini kontrol etmesine hem de üretici güçlerin olanaklı maksimum gelişimine mâni olmaktadır.

İlk olarak üretimin doğal koşulları bugün için üretim etkinliğinden küresel ölçekte etkilenmektedir. Sermaye üretimi toplumsallaştırdıkça doğayı da iki anlamda toplumsallaştırmaktadır. Dünyanın herhangi bir bölgesindeki doğal bir ilişki dünyanın başka bir bölgesindeki doğal ilişkileri etkileyebilmektedir. Bu nedenle ekolojik anlamda insanın üretici etkinliği dolayısıyla bir bölgede gerçekleşecek herhangi bir dengeden sapma diğer bölgeleri de etkilemekte ve doğal koşulların yeniden üretimini engellemektedir. Herhangi bir bölgede doğal koşulların yeniden üretiminde karşılaşılan bir engel dünyanın başka bir bölgesinde ekonomik anlamda girdi maliyetlerini artırarak ekonomik dengeleri bozabilmektedir. Öte yandan bilimin gelişimi bugünün koşullarında potansiyel anlamda dünya ölçeğinde üretimin olası ekolojik etkilerini hesaplayabilme olanağını bize sunmaktadır. İhtiyacımız olan tek şey küresel ölçekte gerçekleştirilecek kolektif mülkiyete dayalı rasyonel ve demokratik bir planlama sürecidir.³⁶

İkinci olarak kapitalist birikimin teknolojik yeniliklere dayalı genişletilmiş yeniden üretimi enerji ve hammadde tasarrufunu değer yarasının mantığı gereği dayattığı genişletilmiş yeniden üretim zorunluluğu nedeniyle imkânsız kılmaktadır. Bunun nedeni sermayenin toplam değer olarak sürekli büyüme eğiliminde olmasına karşılık, üretilen birim kullanım değerlerinin değer olarak sürekli düşme eğiliminde olmasıdır. Bu çelişki yüzünden paradoksal bir biçimde enerji verimliliği yüksek teknolojilerin kullanılması enerjiden tasarruf etmeye değil, daha çok enerji tüketimiyle sonuçlanmaktadır. Oysa gelişen teknolojiler geçiş toplumundan başlayarak sosyalist bir toplumda değer yarasının hükümranlığından kurtuldukları anda, potansiyel anlamda harcanan enerji ve hammadde miktarını -en azından yakın dönemde- üretimi minimum düzeyde kıyarak planlı bir şekilde azaltmayı olanaklı kılmaktadır. Buradan yola çıkarak sosyalizmde kategorik olarak ekonominin büyümemesi gerektiğini savunduğumuz düşünülmemelidir. Sosyalist üretim ilişkileri çerçevesinde teknolojik gelişim doğayla uyumlu bir büyümeyi mümkün kılacaktır. Sosyalist üretim ilişkilerinde stratejik olarak teknolojik gelişim izin verene kadar ekolojik

Yayımları, 2004, s. 14.

36 Ekolojik krizin gittikçe toplumsallaşan doğanın dünya ölçeğinde mülk edinilmesiyle ortadan kaldırılabileceği gerçeği ekolojik bir perspektiften de Stalinist tek ülkede sosyalizm tahayyülünü olanaksız kılarak dünya devriminin gerekliliğini doğrulamaktadır.

krizi durdurmak gayesiyle belli bir dönem büyüme frenlenebilir, fakat büyüme fikri kategorik olarak reddedilmez.

Bu iddiayı biraz açmak için üretici güçlerin gelişimi ile tüketim nesnelere yaratılacak bir bolluk arasında bir ayırım ortaya koymamız gerekir. Bu bağlamda iki argüman ileri süreceğiz. İlk olarak komünizmde üretici güçlerin nitel gelişimi kapitalizmin çıkardığı engelleri de aşarak mümkün olan en yüksek hızda devam edecekken, tüketim nesnelere yaratılacak bolluk, toplumsal üretici güçlerin nitel gelişiminin tarihsel olarak doğal üretici güçlerle uyum içinde büyümeye izin vereceği sınırlar dâhilinde üretilecektir. Yani teknolojik anlamda emek üretkenliği ve enerji verimliliği seviyelerinin tarihsel gelişimi ekseninde doğanın nesnel sınırlarının izin verdiği ölçüler neyin ne kadar üretileceğini belirleyecektir. İkinci olarak ise komünizmin refah tanımı kapitalizminkinden, nicel terimlere indirgenmiş bir tüketim çılgınlığından farklı olarak insanın kendini gerçekleştirmesine ve çok yönlü gelişimine dönük nitel içerimleri olan bir refah tanımıdır. Bu anlamda sosyalizmde büyümeye yükleneyecek anlam da farklı olacaktır.

İlk argümana ilişkin üretici güçlerin gelişimi teknolojik anlamda yeni tür nesnelere üretimi, mevcut nesne türlerinin iyileştirilmesi ve azaltılmış üretim maliyetleri olarak kendini gösterebilmektedir. Üretim maliyetlerinin azaltılması emek tasarrufu veya enerji verimliliğinde artışlarla sağlanır. Üretici güçlerin gelişimi açısından kapitalizmin ekolojik kriz nedeniyle doğal üretici güçlerde neden olduğu yıkım ortadadır. Gelişen teknolojilerin enerji verimliliğini arttırması, yukarıda değindiğimiz üzere kapitalizmde paradoksal bir biçimde doğal kaynakların daha fazla tüketilmesiyle sonuçlanmaktadır. Üstelik Adam Booth'un da belirttiği üzere kapitalist üretim ilişkileri üretici güçlerin potansiyel gelişimi önünde bir engel oluşturmaktadır:

Bunun ötesinde teknolojik gelişme yapay bir artı nüfus yaratmanın yanı sıra, aktif işgücü ordusunun artan kârlar adına aşırı sömürsüne neden olmaktadır. Böylece, kitlesel işsizliğin, haftada 50-60 saat çalışması veya birden fazla işe girmesi gereken milyonlarca yan yana var olması gibi bir çelişki ortaya çıkar... Sistemde aşırı kapasite fazlası olması ve daha fazla mal ve hizmet için etkin talep olmaması nedeniyle, herhangi bir kapitalistin yeni teknolojilerin geliştirilmesine ve uygulanmasına yatırım yapması için hiçbir teşvik yoktur. İnovasyon ve üretkenlik de bu nedenle yavaşlar. Başka bir deyişle, kapitalizm bindiği dalı keser: rekabet yatırımı yönlendirir; yatırım işsizlik yaratır; ve işsizlik, talebin olmadığı, yatırımın olmadığı ve daha fazla işsizliğin olduğu bir kısır döngüye yol açar.³⁷

Bu durum ekonomik krizlerin neden olduğu yıkımın ötesinde teknolojik gelişmeyi gerek enerji verimliliği gerekse emek tasarrufu açısından üretim maliyetlerini azaltma yönünde görece olarak yavaşlatmaktadır. Söz konusu durum ekolojik açıdan da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır, çünkü her ne kadar kapitalizmde teknolojik gelişim paradoksal bir biçimde anti-ekolojik etkiler yaratsa da aynı teknoloji komünist üretim ilişkileri çerçevesinde ekolojik bir toplumun dayanağı olabilecek, bilimin dolaylı bir biçimde üretime uygulanmasına ve bu çerçevede kontrollü

37 Adam Booth, "Technology, Innovation, Growth, and Capitalism", 04.09.2013, <https://www.marxist.com/technology-innovation-growth-and-capitalism.htm>.

bir büyüme zemin hazırlayabilecektir. Bunun nedeni kapitalizmde üretimin kapsamında yer alan zorunlu emeğin ortadan kaldırılması ve insan etkinliğinin komünizmde üretimin dışında özgür bir yaratıcı faaliyet olarak düzenleyici konumuna yükselme olanağıdır. Böylece artık bireylerin eylemlerinin istenmeyen sonuçları üzerinden gelişen gayriiradi iş bölümü yerini gönüllü bir işbirliğine bırakacaktır. Söz konusu olanak üretimi politik bir etkinlik olmaktan çıkarıp, teknik bir etkinlik haline dönüştürecek. Marx'ın belirttiği üzere:

Canlı emeğin nesneleşmiş emek karşılığında değişimi; yani toplumsal emeğin sermaye ve ücretli emek karşılığı halinde konumu – değer ilişkisinin ve değere dayalı üretimin son gelişmesidir. Bunun koşulu, doğrudan emek zamanı kitlesi, servetin üretiminin kesin etkeni olarak uygulanmış emeğin niceliğidir. Bununla birlikte, büyük sanayinin gelişmesi ölçüsünde, gerçek servetin yaratılması, emek zamanından ve kullanılmış emek niceliğinden daha çok emek zamanı boyunca harekete geçirilen araçların gücüne bağlıdır. Bu araçların gücünün –onların etkili gücünün– onları üretmek için harcanan doğrudan emek zamanı ile hiçbir ilişkisi yoktur; daha çok bilimin genel düzeyine ve teknolojinin gelişmesine, ya da bilimin üretime uygulanmasına bağlıdır. (Bu bilimin, özellikle fizik bilimlerin, onunla birlikte bütün öteki bilimlerin gelişmesi, gene maddi üretimin gelişmesi ile orantılıdır.) Örneğin tarım, tüm toplum için en yararlı halde düzenlendiğinde, maddi değişimin salt bilimsel uygulaması olur... Emek, artık üretim sürecinin kapsamı içine iyice alınmış durumda değildir, insan daha çok üretim süreci karşısında bekçi ve düzenleyici durumundadır. (Makine konusunda geçerli olan, insan etkinliklerinin bileşimi ve insan ilişkilerinin gelişmesi için de geçerlidir.) Değişime uğramış doğal nesneyi, nesne ile kendisi arasına ara halka olarak sokan artık işçi değildir; işçi sanayi sürecine dönüştürdüğü doğal süreci kendisi ile ege-menliğine aldığı anorganik doğa arasına araç olarak sokar. Üretim sürecinin baş aracı olmak yerine sürecin yanında yer alır.³⁸

Öte yandan, ikinci argümana ilişkin olarak, komünizmin tüketim nesnelerinde bir bolluğu ön gerektirdiği doğru olmakla birlikte bu bolluğu nitel boyutunu yok sayarak salt nicel boyutuyla ele almak eksik ve tek yanlıdır. Marx'ın zenginlik tanımının nitel içerimleri de vardır. Burkett'ın belirttiği gibi:

Marx'ın bu ihtiyaç yaratma sürecinde gördüğü insanî potansiyeller ekoloji karşıtı bir kitlesel tüketim taraftarlığına indirgenemez... Marx tüketimin genişlemesinin, “önce: Varolan tüketimin nicel olarak artması; ikinci olarak: Var olan ihtiyaçların daha geniş bir çevrime yayılmasıyla yeni ihtiyaçların yaratılması; üçüncü olarak: yeni ihtiyaçların üretilmesi ve yeni kullanım değerlerinin keşfedilip yaratılması” şeklinde gerçekleştiğini bildirir.

Bu üç gereklilikten yalnız birincisinin tümüyle niceliğe ilişkin olduğuna dikkat edin. İkincisi, kullanım değerlerine daha geniş bir erişimi içerdiği ölçüde niteldir. Oysa üçüncüsü, tüketimin genel düzeyinden çok, tüketimin kullanım değerlerinin bileşiminin zenginleşmesine işaret ettiği için, bütünüyle niteldir.

...Niteliğe önem veren bu yorum “tarihsel olarak ortaya çıkan ihtiyaçlar –üretimin kendisi tarafından yaratılan ihtiyaçlar– kendileri toplumsal üretim ve ilişkilerinin sonucu olan ihtiyaçlar *zorunlu* ihtiyaçlar olarak görülmeye başlandıkça, gerçek zenginliğin düzeyi de yükselir” şeklindeki düşüncesiyle de uyumludur. Marx'ın burada işaret ettiği nitel zenginleşme, sadece genel olarak ihtiyaçların değil, özel

38 Karl Marx, *Grundrisse Cilt 2*, çev: Arif Gelen, 2013, Ankara: Sol Yayınları, s. 164-165.

olarak “zorunlu” ihtiyaçların, yani, doğrudan üreticilerin ihtiyaçlarının toplumsallaşmasını içerdiğinden, aslında iki yanlıdır.³⁹

Bu nedenle Marx'ın komünizm görüşü toplumu doğaya kaldırabileceğinden daha fazla yüklenmeye teşvik eden bir yaklaşım sergilemez. Sadece doğal ve onun üzerine inşa edilmiş sosyal hayat arasında bir uyum ve optimum bir denge sağlamayı amaçlar. Hedef toplumsal bireyin çok yönlü gelişimidir ve bu salt nicel açıdan tanımlanmış bir zenginlikle mümkün değildir. Bir kere Marx için özgürlük alanı zorunluluk alanının bittiği yerde başlamaktadır ve bu nedenle Marx toplumsal bireyin çalışma saatleri dışında kalan serbest zamanının olabildiğince büyümesini komünist bir hedef olarak belirlemektedir. Kohei Saito'nun belirttiği üzere:

Marks, şüphesiz ki, insanların daha kısa sürede çeşitli ürünler üretmelerini sağlayarak “özgürlük âleminin” kurulması için maddi koşulları hazırlayan modern teknolojinin olumlu yanını kabul eder. Gelecekteki toplumda yer alan üreticiler, teknolojilerini kullanarak çevrelerini daha büyük bir özgürlükle değiştirebilirler. Ancak bu, doğal yasaların kaldırılması değildir. Doğa hala kendi dinamiklerini korumaktadır. Ayrıca, toplumsal üretimin tamamı, özel üreticilerin meta üretimi tarafından değil, ilişkili üreticilerin sosyal üretimi tarafından organize edildiği komünist toplumda, “gereklik alanı” hala devam etmektedir. Maddi üretim kesinlikle herhangi bir toplum için vazgeçilmez olduğundan dolayı varlığını sürdürmektedir. Lakin diğer toplumların aksine, birbirleriyle ilişkili üreticiler “doğayla olan metabolik etkileşimlerini rasyonel olarak yönetirler”. Bu metabolik etkileşim basitçe ortadan kaldırılamaz; bilinçli düzenlemesi sonsuz bir gereklik olarak devam eder... Özgürlük dünyasındaki insan etkinliği hala insanlar ile doğa arasındaki tarih-ötesi metabolizmanın bir parçasıdır ve keyfi olarak kendi maddi temelini baltalamamaktadır. İnsanlar ile doğa arasındaki birliğin bilinçli inşası, dış duyuşal dünyanın tek taraflı tahakküm ve manipülasyonu değildir; ancak doğanın sınırlarını ihlal etmeden sürdürülebilir üretimi amaçlamaktadır.⁴⁰

Komünizmde, otomasyon endüstride egemen oluncaya kadarki süreçte büyüme gerçekleşse bile, serbest zamanın artırılması hedefi, üretimin potansiyel olarak belli bir ölçüde kısılmasını gerektirecektir. Üstelik komünizmde kapitalizmin ürettiği israfın önlenip, söz konusu kaynakların yeni üretim olanakları olarak faydalı alanlara aktarılması nicel olarak mevcut üretim olanakları çerçevesinde doğaya daha fazla yüklenmeden zorunlu ihtiyaçlar açısından görece daha büyük bir bolluk yaratmak için yeterli olacaktır. Başta savaş sanayisi, lüks mal üretimi, finans sektörü olmak üzere kapitalizmde vazgeçilmez olan üretken olmayan harcamalar⁴¹ komünist üre-

39 Burkett, s. 204-205.

40 Kohei Saito, *Karl Marx'ın Ekosozyalizmi: Sermaye, Doğa ve Ekonomi Politikasının Yarım Kalmış Eleştirisi*, çev: Deniz Saygı, Ankara: Efil Yayınevi, 2020, s. 289-290.

41 Üretken olmayan harcamalar kapitalizmde artma eğilimindedir. Bkz: David Harvie, “All Labour Produces Value For Capital And We All Struggle Against Value”, Ocak 2005, https://www.researchgate.net/publication/27247548_All_labour_produces_value_for_capital_and_we_all_struggle_against_value.

tim tarzında gereksizleşecek ve söz konusu harcamalarda kullanılan kaynaklar toplumsal ihtiyaçları karşılamak için kullanılabilir. Bunun da ötesinde komünist planlama sayesinde ekonomik krizler ve söz konusu krizlerde yapılan israf tarihe karışacaktır.

Bütün bu nedenler dolayısıyla komünizmde kapitalizmin hazırladığı zemin üzerinde anti-ekolojik bir büyüme sarmalına kapılmadan ekolojiyle uyumlu bir bolluk yaratmak mümkün olabilecektir. Toparlarsak, kapitalizmin birinci tarihsel misyonu üretimi dünya ölçeğinde toplumsallaştırması ve evrensel anlamda doğayı tarihte ilk defa bütünsel anlamda insanlık olarak mülk edinme olanağını yaratmasıdır. İkincisi ise kapitalizmin geliştirdiği üretici güçler sayesinde üretim açısından bir kere sermaye birikiminin dayattığı yasalardan kurtulunca rasyonel bir plan dâhilinde faydalanabileceğimiz enerji verimliliği ve emekten tasarruf sağlama kapasitesi yüksek teknolojileri geliştirerek hem doğayla hem de kendisiyle uyumlu bir toplum inşa etme olanağı sunmasıdır.

b) Ekolojik devrim

Bir önceki bölümde kapitalizmin kendi içkin dinamikleri ekseninde ekolojik bir üretim tarzı olarak komünizmin gelişebileceği nesnel zemini göstermeye çalıştık. Marx'ın devrimci öznellik üzerine görüşlerinin siyasi içerimlerini değerlendirmizde birçok çevreci akımın ekolojik sorunun çözümünün öznesi konusunda idealist bir yönelim içinde olduğunu görebiliriz. Keza kafalarındaki ekolojik toplum tasavvurunu kapitalizmin sunduğu nesnel olanaklar üzerinde kapitalizmin içkin gelişimi bağlamında dünya ölçeğinde oluşan bir öznel unsurun iradesine bağlayamamaktadırlar. Söz konusu çevreci akımlar hayal ettikleri ekolojik toplumu inşa etmek için kapitalizmin hareket yasalarının ve bu hareket yasalarının ürettiği sınıf mücadelesinin üzerinden atlayarak ütopyik bir biçimde duyarlı dünya yurttaşlarının vicdanlarına seslenmekle yetinmektedir. Sivil toplum baskısıyla yeşil altyapı yatırımlarını yapan devlet/hükümetler ya da devlet yetkililerinin teşvikiyle bu alana yatırım yapan girişimcilerin harekete geçirilmesini bekleyerek bu yaklaşımlar sınıf mücadelesini ve devletin sınıf karakterini görmezden gelmektedir.

Şimdi ise Marksist bir perspektiften ekolojik bir toplum olarak komünist toplumu inşa edebilecek özneyi inceleyeceğiz. Marx'a göre söz konusu ekolojik toplumu inşa edebilecek potansiyel özne proletaryadır. Proletarya ancak kapitalist toplumun kendi içkin dinamikleri tarafından nicel ve nitel anlamda daha da güçlü bir şekilde yaratılmaktadır. Ve toplumsal olarak işgal ettiği yer itibarıyla insanca yaşayabilmek için sermayenin baskılarına karşı sürekli mücadele etmek zorundadır:

Direnmenin ilk amacı, yalnızca ücretleri korumaktan ibaretse de, ilk önceleri birbirlerinden kopuk olan dayanışmalar, kapitalistler de kendi paylarına bunları bastırmak amacıyla birleştikçe, kendilerini gruplar biçiminde oluştururlar ve her zaman birlik olan sermaye karşısında birliğin korunması, ücretlerin korunmasından daha gerekli hale gelir... Bu savaşımında... yaklaşmakta olan bir savaş için gerekli bütün öğeler birleşir ve gelişirler. Savaşımında bir kez bu noktaya ulaştı mı, birlik, politik bir nitelik alır.

Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirmiş bulunduğumuz bu savaşım içinde bu yığın birleşir, ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaştır.⁴²

Burkett proleter sınıf mücadelesinin siyasal karakterini ve bu karakterin ekolojik boyutunu şu şekilde açıklamaktadır:

Marx ve Engels, sınıf mücadelesinin “siyasal bir hareket, bu demek oluyor ki, amacı çıkarlarını genel bir biçimde gerçekleştirmek olan bir sınıf hareketi” olmak üzere “som bir ekonomik hareket” olmanın ötesine genişletilmesi gerektiği görüşündedirler.

...İlk bakışta sermayeye “dışsal” imiş gibi gözüken toplumsal koşullar için verilen mücadeleler, çoğu kez, sermaye ile emek ve bunların karşılıklı yeniden üretim ve gelişim koşulları arasındaki uzlaşmaz karşıtlık olarak sermayenin gerçek bütünlüğü açısından bakıldığında içseldir.⁴³

Proletaryanın yürüttüğü sınıf mücadelesinin politik karakterinin kendini gösterdiği en temel karşıtlık kullanım değeri üretimi ile değer üretimi arasındadır. Burjuvazi kişileşmiş sermaye olarak üretimle değer açısından ilgilenirken, proletaryanın üretimle ilgisi kullanım değeri üretimiyle bağlantılıdır. Kullanım değeri üretimi doğanın katkısıyla gerçekleştiği ölçüde ekolojik sorunların çözümü proletarya için elzemdir. Bu nedenle proletaryanın burjuvaziyle olan mücadelesinde sadece ekonomik çıkarlar açısından değil, ekolojik çıkarlar nezdinde birleşebilmesi bir zorunluluktur. Burkett’in belirttiği üzere:

Emeğin ekoloji yanlısı potansiyeli, ancak tarihsel olarak, sermayenin üretim ve üretimin doğal ve toplumsal koşulları üzerindeki iktidarına karşı verdiği mücadeleler içinde ve sayesinde gelişir. Söz konusu potansiyelin gerçekleşmesi işçilerin ve cemaatlerin ortak ekolojik çıkarlar çevresinde birleşip ortaklaşma yeteneğine bağlıdır. Bu da, sermaye birikiminin rekabetçi, istikrarsız gelişme yapısının kendilerine dayattığı bölünmelerin üstesinden gelmeleri anlamına gelir. Böyle bir birleşme olmadığı takdirde sermayenin üretimin zorunlu koşulları üzerindeki denetimi ve başka yerlere kayma, yatırımlardan çekilme tehditleri, çoğu kez tek tek işçileri, işçi gruplarını ve cemaatleri sermayenin doğal koşullara araççı bakışını benimsemeye, çevresel kaliteyi insani gelişimin özü olarak değil de, herkesin sahip olamayacağı bir lüks ya da ekonomik maliyet olarak gören “çevre pahasına iş” takasını kabul etmeye zorlar. Bu durum, sadece işçileri ve ait oldukları topluluklar arasında -sanki emek ile doğa zenginliğin eşit ölçüde zorunlu, ortak üretken kaynakları değilmiş, sanki emeğin kendisi bir doğal kuvvet değilmiş gibi- “emek” ile “çevreciler” arasında yapay bölünmelere de neden olur. Bu parçasal bölünmeler, işçinin bireysel ve kolektif gelişiminin sermayenin emeği ve emeğin doğal koşullarını önce birbirinden koparıp ardından sömürücü bir tarzda yeniden bir araya getirişiyle birbirinden yapay olarak ayrıldığını gösterir.⁴⁴

42 Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev: Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları, 1992, s.157.

43 Burkett, s. 257.

44 Burkett, a.g.y., s. 262. Ayrıca bkz: Sungur Savran, “Tatlı Su Ekoloji Hareketi Sarı Yeleklile-

Proletaryanın politik açıdan izlemesi gereken strateji emek ile emeğin doğal koşulları arasındaki söz konusu ayrılığı gidermeye dönük olmak zorundadır. Üretimin toplumsallaşması ile mülk edinmenin kapitalist biçimi arasındaki çelişki bu açıdan kendini doğanın toplumsallaştırılması ihtiyacında da göstermektedir.

...ekolojik sorunlar, sermayenin, üretimi kapitalizmin özel mal edinme ve rekabet ilişkileri kolektif-çözümleri mecbur kıldığı ölçüde, ancak kolektif olarak çözülebilecek problemler yaratacak şekilde yabancılaştırmış bir tarzda toplumsallaştırması bağlamında ele alınabilir... Ekolojik düzenleme sorunu ne kadar çeşitlenip biyosferik bir karakter kazanırsa, emeğin kullanım değeri yönelimi ve işçilerin ve cemaatlerin insani gelişim olanaklarını gerçekleştirmek için birleşip ortaklaşmaya olan ihtiyaçları da, gerek maddi, gerek toplumsal bakımdan, o derece karışık ve evrensel hale gelir.⁴⁵

İnsanlık iklim felâketinden kurtulmak için artık zamanla yarışmaktadır ve bu durum proletaryanın çektiği sefaleti de o sefaleti ortadan kaldıracak devrimci yönünü de daha da görünür kılmaktadır. Bu açıdan proletaryanın politik anlamda yürüttüğü sınıf mücadelesinin mantıksal olarak varmak zorunda olduğu yer komünist bir devrimdir. Marx şöyle belirtir:

(Komünist) El koyma, proletaryanın niteliği gereği, yalnızca evrensel olabilecek bir birlik aracılığıyla ve ancak devrim yoluyla gerçekleştirilebilir. Bu devrimle birlikte, bir yandan eski üretim ve ekonomik ilişki tarzı ile eski toplumsal örgütlenme yıkılırken, bir yandan da proletaryanın evrensel niteliği ve el koymanın başarıyla tamamlanması için gerekli olan enerjisi gelişir. Ayrıca proletarya, kendisini eski toplumsal konumundan arta kalan her şeyden arındırır.⁴⁶

Proletarya bir siyasal devrim sonucu işçi devleti dolayısıyla yöneteceği kendisi ve kendisiyle birlikte tüm sınıfları adım adım ortadan kaldıracak kapitalizmden komünizme geçiş aşamasından sonra komünist üretim tarzında Marx'ın öngördüğü şekilde iki aşamada sosyal devrim sürecini tamamlayabilecektir. Geçiş toplumunda piyasa ilişkileri adım adım ortadan kaldırılıp yerini sonunda sosyalizmde bütünüyle planlı üretime bırakacaktır. Komünist üretim tarzının ilk aşamasında (sosyalizm) üretim sürecinde bir yükümlülük olarak kendini gösteren zorunlu emek henüz sönmülmemiştir ve tüketim sürecinde paylaşımın düzenlenmesinde hâlâ bir rol oynamaktadır. Komünizmin ikinci aşamasında ise gelişen üretici güçler sayesinde zorunlu emek ve zorunlu emeğin tüketim sürecinde paylaşımın düzenlenmesinde oynadığı rol sönmelenir. Bu temelde paylaşımın dair çıkar çatışmaları ortadan kalkar, genel çıkar bir soyutlama olmanın ötesine geçer, üretimi örgütlemek siyasi ni-

re Çarptı!”, 03. 12.2018, <https://gercekgazetesi.net/uluslararasi/tatli-su-ekoloji-hareketi-sari-yeleklilere-carpti>; *Gerçek Gazetesi*, “İklim Değişikliğine Karşı Birleşmiş Milletler’in Yolunu Değil, Başka Bir Yol Tutalım!”, 19.09.2019, <https://gercekgazetesi.net/uluslararasi/iklim-degisikligine-karsi-birlesmis-milletlerin-yolunu-degil-baska-bir-yol-tutalim>.

45 Burkett, s. 264-265.

46 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev: Tonguç Ok-Olcay Geridönmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013, s. 70, Aktaran: Paul Burkett, *Marksizm ve Ekolojik İktisat: Kızıl ve Yeşil Bir Ekonomi Politığı Doğru*, çev: Ertan Günçiner, Yordam Kitap, 2008, s. 356.

teliğini tamamen yitirir ve teknik bir mesele haline gelir.

Komünizm kolektif mülkiyete dayanır. Ekolojik açıdan bunun anlamı doğal koşulların kamunun idaresinde olacaktır:

Daha yüksek bir iktisadi toplum biçiminin durduğu yerden bakıldığında, tek tek bireylerin yerküre üzerindeki özel mülkiyet hakları, bir insanın bir başkası üzerindeki özel mülkiyet hakkı kadar saçma görünecek. Bütün bir toplum, bir ulus, ve hatta aynı zamanda var olan toplumların toplamı, yerkürenin sahipleri değildir. Bunlar, yalnızca, yeryüzünün zilyetleridir, onun kullanıcılarıdır ve boni patres familias [iyi aile babaları] olarak, onu sonraki kuşaklara iyileştirilmiş bir şekilde bırakmakla yükümlüdürler.⁴⁷

Komünizmin doğal koşulların idari sorumluluğu kapsamında ilk hedefi sermaye birikiminin önkoşulu ve metabolik yarılmanın zemini olan kent-kır ayrılığını ortadan kaldırmaktır. Engels şöyle ifade eder:

Kent ile kır arasındaki antitezin ilgası mümkün olmakla kalmaz. Tıpkı tarımsal üretimin ve dahası kamu sağlığının olduğu gibi, bizzat sınaî üretimin doğrudan bir zorunluluğu haline gelir. Havanın, suyun ve toprağın şimdiki zehirlenişine ancak kent ile kırın bütünleşmesiyle son verilebilir... Sadece üretici güçlerini geniş kapsamlı tek bir plan temelinde uyumlu bir işbirliğine sokan bir toplum, sanayinin tüm ülkenin ihtiyaçlarını en uygun bir tarzda sağlamasına ve bunu yaparken gerek kendi gelişimini, gerek üretimin diğer unsurlarının dengesini gözetmesine izin verir.⁴⁸

Kent-kır ayrılığının ortadan kaldırıldığı zemin üzerinde “Marx, insanlarla doğa ve insanlarla insanlar arasındaki ilişkilerin, kapitalizmden devralınan (bilimsel bilgiyi de içeren) toplumsallaşmış emek ve doğa sisteminin ekoloji ve insan lehine dönüştürülmesine dayanan nitel zenginleşmesini öngörür.”⁴⁹

Marx’a göre bu hedef doğrultusunda doğa bilimleri ve insan bilimleri arasına konulan yapay ayrımın ortadan kaldırılması temelinde insan-doğa ile insan-insan ilişkileri diyalektik bağlantıları dikkate alınarak incelenebilecek ve doğayla uyumlu, rasyonel komünist bir büyüme modelinin olanakları araştırılabilecektir:

Doğa bilimleri yabancılaşmış bir biçim altında da olsa... gerçekten insanal yaşamın temeli durumuna gelmiş buldukları gibi; yaşam için bir temel ve bilim için bir başka temel vardır demek, daha ilk anda bir yalandır... Tarihin kendisi doğa tarihinin, doğanın insan durumuna dönüşmesinin gerçek bir parçasıdır. Daha sonra, insan biliminin doğa bilimlerini kapsayacağı gibi, doğa bilimleri de insan bilimlerini kapsayacaklardır: sadece bir tek bilim olacaktır.⁵⁰

47 Karl Marx, *Kapital Cilt:3*, çev: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s.762, Aktaran: Paul Burkett, *Marx ve Doğa: Al-Yeşil Bir Perspektif*, çev: Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, 2004, s. 289-290.

48 Aktaran: Burkett, s. 291.

49 Burkett, s. 272.

50 Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, çev: Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 2011, s. 181, Aktaran: Burkett, s. 291.

Engels'in değindiği üzere komünizm insanlığa doğal ve sosyal zorunlulukların denetimi üzerine oturan bir özgürleşme olanağı sunmaktadır ve bu olanak dâhilinde yabancılaşmasını aşırp kendini gerçekleştirmiş bir insanlık sadece kendinin değil kendisiyle birlikte doğanın da özgürleşmesinin tek yolunu sunacaktır:

Özgürlük, doğa yasaları karşısında düşünmüş bir bağımsızlıkta değil, ama bu yasaların bilinmesinde ve bu bilme aracıyla bu yasalarını belirli erekler için yöntemli bir biçimde kullanılma olanağındadır. Bu, dış doğa yasaları için olduğu kadar, insanın maddi ve manevi varlığını yöneten yasalar, gerçeklikte değil, olsa olsa kafamızın içinde ayırabildiğimiz iki yasa sınıfı için de böyledir.⁵¹

Üç yazının sonuçları

Bu bölümde yazı dizisinin en önemli sonuçlarını özetleyeceğiz. Marx'ın ekoloji anlayışının felsefi öncülleri açısından ilk olarak insan-doğa ilişkisinin çift yönlü olduğu tespitini yaptık. Bu çerçevede insan doğaya bağımlı olduğu kadar, üretici etkinliğiyle doğayı dönüştürmektedir de. Doğa ile toplum bir içerik-biçim kadememesi çerçevesinde doğa-doğa, doğa-insan ve insan-insan ilişkileri üzerinden birbirine bağlanmaktadır. Emek dolayımıyla gerçekleşen insan-doğa ilişkisi içeriği olarak doğa-doğa ilişkisine bağımlı olduğu gibi, onu biçimsel anlamda dönüştürebilir. Aynı şekilde insan-insan ilişkisi insan-doğa ilişkisine içerik olarak bağımlı olup onu biçimsel anlamda dönüştürebilir. Bu çerçevede insan-insan ilişkisi bir potansiyel olarak insan-doğa ilişkisini biçimsel olarak dönüştürürken toplumsal hayatın üzerine inşa edildiği zemin olan doğa-doğa ilişkisinin işleyişini sekteye uğratma potansiyeline sahiptir. Söz konusu potansiyelin gerçekleşmesi halinde Engels'in "doğanın öcü" olarak ifade ettiği ekolojik felâketlerin gerçekleşmesi söz konusu olmaktadır.

Marx'ın ekoloji anlayışının felsefi öncülleri açısından⁵² daha sonra ekolojik krizi zorunlu olarak ortaya çıkaran sürecin Marx'ın yabancılaşma olarak adlandırdığı tarihsel süreç olduğu ve yabancılaşmanın aynı zamanda diyalektik olarak kendisinin ortadan kaldırılmasının koşullarını da hazırladığını iddia ederek devam ettik. Yabancılaşma Mézsáros'un nitelendirmesiyle toplumsal iş bölümünün gelişimi ek-

51 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev: Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 2010, s. 171, Aktaran: Burkett, s. 294-295.

52 Ernest Mandel'e göre Marx felsefi bakımdan *Alman İdeolojisi*'nde, *Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*'ndaki fenomenolojik olarak adlandırılabilircek antropolojik bir toplumsal analizden genetik ve tarihsel bir toplumsal analiz yöntemine geçmiştir. Fakat ikinci eserde ilkindeki fikirler çok daha net bir şekilde ifade edilse de konu itibarıyla *Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*'nda işlenen temaların bir tekrarıdır. (Ernest Mandel, *Marx'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu*, çev: D. Işık, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2000, s.34, 157.) Mandel'in aktardığı üzere *Elyazmaları*'ndan emek değer teorisini geliştirdiği aşamaya kadar Marx'ın derdi ekonomi politiğin eleştirisini yapmaktır. (Mandel, s. 166.) Yani Marx'ın düşüncesinin gelişiminin değişik evreleri arasında tematik açıdan bir süreklilik olduğunu düşünüyoruz. Bu çerçevede ilk yazımızda Marx'ın ekoloji anlayışını felsefi öncülleri bakımından büyük oranda erken dönem çalışmalarına dayandırdık ve yazı dizimizin ikinci ve üçüncü yazılarında Marx'ın erken dönem temalarını ekolojik anlamda somutlaştırdığını göstermeye çalıştık.

seninde insan ile doğa arasındaki birinci dereceden dolayım olan zorunlu emekten⁵³ türeyen ikinci dereceden dolayımın insanlığın otonomisini ortadan kaldırma durumudur. Yabancılaşmanın zirve yaptığı kapitalizmde üreticiler üretim sürecine, ürettikleri ürünlere, birbirlerine ve türsel özelliklerine yabancılaşmaktadır. Tarihte ilk kez doğrudan üreticilerin üretimin doğal koşullarından ayrıldığı kapitalizmde insanların doğaya yabancılaşması da zirve yapar. Keza kapitalizmde gerek kapitalistler ile işçiler arasındaki sömürü ilişkisi gerek kapitalistler arası gerekse işçiler arası rekabet ilişkisi açısından doğa insanla insanın savaş alanına dönüşmektedir. Yabancılaşma olgusu insanlar arası ilişkinin nesnelere arası ilişkiler olarak kendini gösterdiği meta fetişizmde ve sermayenin sihirli bir biçimde kendi kendini büyüttüğü yanılışmasını üreten sermaye fetişizmde en somut ifadesini bulmaktadır. Sermaye fetişizminin gölgesinde doğanın üretim sürecindeki katkısı görünmez hale gelmekte, yabancılaşmış insan-insan ilişkilerinin koşulladığı yabancılaşmış insan-doğa ilişkisi doğa-doğa ilişkilerinde bir çatlağa neden olmaktadır.

Yabancılaşma süreci tarihsel anlamda kendisini ortadan kaldırmanın koşullarıyla birlikte doğa ile toplumun daha üst düzeyde bir birliğin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İnsan doğal ve ihtiyaç sahibi bir varlık olarak doğanın bir parçasıdır, fakat diğer türlerden farklı olarak ihtiyaçlarını bilinçli ve ereksel faaliyetiyle, yani emek dolayımıyla karşıladığı ölçüde doğanın karşısındadır. Bu anlamda insanlar doğa ile mücadelelerinde birbirleriyle belirli ilişkilere girerler. Kıtlik koşullarında sosyal iş bölümü ekseninde tüketim hakkını arttırmak ve zorunlu emek yükümlülüğünü azaltmak noktasında insanlar arası mücadele kapitalizmde insanın doğa üzerindeki hâkimiyetini arttırmış ve insanların zorunlu emek ve sınırlı tüketim koşullarından kurtularak özgürce bir araya gelebilecekleri komünizmi mümkün kılmıştır. Fakat kapitalizmin mümkün kıldığı komünizmin önündeki engel de kapitalizmin kendisidir. Ekolojik anlamda yabancılaşmış insan-insan ilişkileri bu sefer tersinden insanı doğaya yabancılaştırmakta ve doğa-doğa ilişkilerinde bir çatlağa neden olmakta ve yeni ve daha büyük bir kıtlık tehdidi doğurmaktadır. Bu açıdan komünizm doğa ile insan arasındaki ilişkide kendini gösteren doğanın insan tarafından yadsınmasının yadsınması ve doğayla bütünleşme olanağıdır.⁵⁴

Marksist perspektiften ekolojik krizin iktisadi temelleri açısından ilk önce kapitalizmde maddi bir içerik olarak doğa ve toplumsal bir biçim olarak sermaye arasın-

53 Marx'ın teorisinde emeğin teorik statüsü üzerine olumlu ve olumsuz değerlendirmeler üzerine verimli iki tartışma için bkz: Chris Arthur, "Alienated Labour", *Dialectics of Labour*, Basil Blackwell, Oxford, 1986, <https://chrisarthur.net/dialectics-of-labour-marx-and-his-relation-to-hegel/dialectics-of-labour-chapter-1-alienated-labour/>; Uri Zilbersheid, "The Abolition of Labour in Marx's Teachings", 7.5.2011, <https://libcom.org/library/abolition-labour-marxs-teachings-uri-zilbersheid>.

54 Marx'ın teorisi çevre sosyolojisi literatüründe çevreyi merkeze alan ekosentrik yaklaşımlar ve insanı merkeze alan antroposentrik yaklaşımlar arasındaki çatışmaya bir çözüm getirebilecek tek yaklaşımdır. Keza çevre sorunları Marx'ın perspektifinden değerlendirdiğimizde insanın insanca yaşayamamasından kaynaklanmaktadır. İnsanın tarihsel olarak insan olabilmesi ise kendini ve bir parçası olduğu doğayı kontrolü altına almaktan geçmektedir. Marx nostaljik bir tutumla kapitalizm öncesine bir geri dönüşü değil, kendine özgü bir ivmecilikle (akselarasyonizm) söz konusu kontrol olanağını kapitalizme içkin eğilimler üzerinden tasarlamıştır.

daki çelişkinin kendini negatif çevresel dışsallıklar dolayısıyla gösterdiğini savunduk.⁵⁵ Kapitalizmde negatif çevresel dışsallıklar doğanın parasallaştırılması yoluyla içselleştirilememektedir, çünkü doğa sermayenin aksine nicel olarak sınırlı, nitel anlamda yine sermayenin aksine heterojendir, piyasa fiyatlaması doğal sürecin geri dönüşü olmayan özelliklerini açıklayamaz ve kaynak stokunun fiyatının yalnızca onun mutlak hacmi tarafından belirlenmemektedir. Çevresel dışsallıkların ortaya çıkmasının da içselleştirilememesinin de ardında yatan sebep sermayenin doğayı bedava mülk edinmesidir. Kapitalistler doğanın üretim sürecine katkılarından kolektif olarak serbestçe faydalanmaktadır ve üretim sürecinde ortaya çıkan atıklarla çevreyi kolektif olarak serbestçe kirletebilirler. Fakat çevreye verilen zarar nedeniyle doğal kaynakların üretkenliğindeki bir azalma, aynı çıktıyı elde etmek için daha fazla emek gerektirecek ve kapitalistlerin maliyetlerini arttıracaktır.

Marx'ın *Kapital*'ini salt kapitalist sosyal biçimlerin analizi olarak okuyan yaklaşımların aksine söz konusu eserin sosyal biçimleri maddi içerikleriyle, diyalektik bağlantıları çerçevesinde incelediğini belirttik. Bu çerçevede daha sonra ilk olarak Marksist perspektiften ekolojik krizin iktisadi temelleri açısından genel olarak mübadele düzeyinde çevresel dışsallıkların sermayenin olduğu kadar ekolojik krizin de hücre biçimi olan metada vücut bulan kullanım değeri ile değer arasında çelişkidenden kaynaklandığını öne sürdük. Kullanım değerleri ve bu kullanım değerlerinin değerleri arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu savunduk. Bu bağlamda meta üretimi yaygınlaştıkça toplumun piyasanın dayatmaları nedeniyle kullanım değeri üretiminin doğal gereklilikleri çerçevesinde hareket edebilme olanağını azalmaktadır. Bunun nedeni piyasa şartlarında doğal kaynakların ne kadar tüketileceği ex ante (olayın gerçekleşmesinden önce) değil, fakat ex post (olayın gerçekleşmesinden sonra) bir biçimde belirlenir. Para biçimi ise hem art-zamanlı olarak somut emeğe nesnesini kazandıran nitel olarak farklı ekolojik süreçleri değer ilişkileri genelliğinde homojenleştirmek suretiyle üretimi örgütlemesi nedeniyle, hem de eş-zamanlı olarak doğadaki unsurları doğanın bütünsel işleyişinden kopuk ikame edilebilir nicel parçaları olarak değerlendirmek suretiyle çevresel dışsallıkların oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle basit meta dolaşımında bile toplum ve doğa yeniden üretim mantığı itibarıyla çelişkiye düşebilmektedir.

Genel olarak sermaye düzeyinde ilkel birikim üzerinden doğrudan üreticilerin topraktan koparılarak ücretli emekçiye dönüştürüldüğü süreç sonunda kent-kır ayrılığı zemininde sanayi ve sınai tarımın gelişimiyle daha da büyüyen metabolik bir yarılma oluştuğunu savunduk. Sermaye metabolik yarılmayı nicel olarak şiddetlendiren genişletilmiş yeniden üretim zorunluluğu kapsamında doğal kaynakların yeniden üretim olanaklarını ortadan kaldırmaktadır. Daha sonra kapitalist dolaşım

55 Engels'in belirttiği üzere toplumsal yasaların oluşmasında genel olarak dışsallıklar önemli bir rol oynamaktadır. Keza sayısız bireysel iradenin yön verdiği eylemler, bu eylemlerin amaçlarının dışında başka iradeleri doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen bambaşka sonuçlar doğururlar. Kapitalizmin hareket yasalarının oluşumunda da özellikle ekonomik anlamda dışsallıklar önemli bir rol oynamaktadır. Çevresel dışsallıklar ise kapitalizmin hareket yasalarını etkileyen ek faktörler olarak okunmalıdır. Bkz: Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev: Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 2011, s. 50.

sürecini hızlandırmak için doğaya yapılan müdahalelerin de negatif çevresel dışsallıklar doğurduğunu gösterdik. Çok sayıda sermaye düzeyinde ise sermayenin ortalama kârın oluşum sürecinin neden olduğu plansız örgütlenmesinin sürdürülebilirlikle bağdaşmadığını savunduk. Ayrıca negatif çevresel dışsallıkların doğaya verdiği zarar metaların değerlerini yükselterek ve yeni yatırım olanakları yaratarak kısa vadede kârlı olabilse bile uzun vadede kâr oranlarını düşürecek ek bir faktör hâline gelip, ekonomik olarak da yıkıcı sonuçlar vermektedir. Bu bağlamda ekolojik kriz, ihtiyaç için üretim gerekliliği ve kâr için üretim gerçeği arasındaki çelişkidenden doğan kapitalizmin tarihsel krizini derinleştirmektedir. Yani ekolojik ve ekonomik krizler genişleyen bir sarmal şeklinde birbirilerini büyütme ve sistemi çıkmaza sokma eğilimindedirler.

Marx'ın ekoloji anlayışının siyasi içerimleri açısından ilk olarak iklim değişimi özelinde geliştirilmiş kapitalist çözüm stratejilerinin ideolojik anlamda sermaye-doğa çelişkisini gizleyen ideolojik niteliğini ortaya koyduk. Bu minvalde, söz konusu çelişkiyi gizlerken, yeşil Keynesçilik içinde bulunduğumuz çifte krizden sorumlu olarak ekonomik anlamda eksik tüketimi, ekolojik anlamda ise yeşil olmayan teknolojileri göstererek nedenler ve sonuçları birbirlerine karıştırmaktadır. Karbon ticareti üretime değil dolaşıma odaklanarak doğanın bütünsel işleyişini şeyler arası nicel ilişkilere indirgemek suretiyle çarpıtmaktadır. Karbon vergisi karbon ayak izi azaltma stratejisi üzerinden iklim krizinin sorumluluğunu sınıfsal ilişkilerin üzerinden atlayarak bireylere yüklemektedir. Jeomühendislik sosyoekonomik nedenlerle ortaya çıkan iklim değişikliği meselesini biyo-fiziksel terimlere hapseden doğa ile toplum arasında yeni yabancılaştırıcı bir dolayım olarak belirlemektedir. Son olarak yeni Maltusçuluk ise üretimin sosyal sınırlarını doğal sınırlarıyla birbirine karıştırmak suretiyle sermaye-doğa çelişkisini gizlemektedir.

Sonrasında kapitalizmin tarihsel misyonunun nesnel anlamda üretimi ulusal ayrımları gereksiz kılacak biçimde dünya ölçeğinde toplumsallaştırmak ve sınıfsal ayrımları gereksiz kılacak biçimde üretici güçleri geliştirmek olduğunu belirttik. Söz konusu tarihsel misyonun ekolojik ilkelerle çelişmediği gibi aksine ekolojik bir toplumu olanaklı kıldığını vurguladık. Bu bağlamda ilk olarak üretimin toplumsallaşması doğa üzerinde küresel ölçekte kontrol sağlanmasını mümkün kılmaktadır. İkinci olarak kapitalizm teknolojiyi emek üretkenliği ve enerji verimliliği açısından sürekli geliştirmektedir ve söz konusu teknolojiler içinde geliştikleri kapitalist üretim ilişkilerinden sıyrıldığında hem insanların kendilerini gerçekleştirebilecekleri hem de ekolojik ilkelerle uyumlu, kontrollü ve planlı bir sosyalist büyüme olası olacaktır.

Sonrasında, öznel anlamda da kapitalizmin ekolojik bir üretim tarzı olarak komünizmi inşa edebilecek özne olarak proletaryayı nitel ve nicel anlamda güçlendirme eğiliminde olduğunu vurguladık. Proletaryanın mücadelesi salt ekonomik bir mücadele değil, sermayenin kâr için değer üretimini örgütlenme çabasına karşı ihtiyaç için kullanım değeri üretimini örgütlenme çabasıdır. Bu çerçevede doğa kullanım değeri üretiminin zorunlu bir koşulu olduğu ölçüde proleter mücadele çevre mücadelesini de kapsamak zorundadır. Proletaryanın söz konusu mücadele kapsamında bir geçiş programı çerçevesinde ekolojik açıdan kritik sektörlerde ivedilikle işçi kontrolü temelinde bir kamulaştırma mücadelesi yürütmesi gerekmektedir. Son

Devrimci Marksizm 47-48

olarak işçi mücadelesinin ekolojik anlamda da mantıksal olarak varmak zorunda olduğu yer olarak komünizme işaret ettik. Komünizm kent-kır ayrılığını gidermek suretiyle kolektif mülkiyete dayalı rasyonel bir planlama üzerinden iki aşamada ekolojik devrimi tamamlayabilecektir. Bu çerçevede ilk aşamada zorunlu emek ve zorunlu emeğin tüketim hakkını belirlemede oynadığı rol farklı bir çerçevede devam edecekken, ikinci aşamada ise insanla doğa arasındaki yabancılaşmanın kaynağı olan birincil dolayım olarak zorunlu emek sönmünecek ve ilk defa hem insan-doğa, hem insan-insan ilişkileri özgürce belirlenebilecektir. Yani insanlığın tarih-öncesi sona erecektir.

Bu yazı dizisinde Marx'ın sunduğu teorik çerçevenin ekolojik krizi gerek anlamak gerekse ortadan kaldırmak anlamında vazgeçilmez bir değerde olduğunu göstermeye çalıştık. İçinde bulunduğumuz ekolojik kriz kapitalizmin tarihsel krizini katmerlendirmektedir. Bu durum sosyalist devrim seçeneğini daha da güncel bir konuma getirdiği ölçüde sosyalistler olarak insanlığın geleceği açısından tarihsel sorumluluğumuzun daha da büyüdüğünün bilincinde hareket etmeli ve ekoloji konusunda meydanı burjuva siyasetçilere bırakmamalıyız.